

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)¹

ЗОРАН ЛАКИЋ*

А п с т р а к т . - Тема уједињења наших народа 1918. године десила се у условима Првог свјетског рата. Тај процес много раније почиње, нарочито кроз постојање Црне Горе и Србије – као вишевијековне самосталне државе. Носио је у себи и ту сложеност; поред народног расположења, на њега утичу и династички односи популарних династија у Црној Гори и Србији. Ипак је посљедњу ријеч имала Конференција у Паризу 1919. године, на којој је црногорска столица – остала упражњена.

Ослобођење и уједињење 1918. године су два битна фактора јединственог процеса. Морало је до њега доћи. И дошло је на радост народа. За уједињење су гласали у Црној Гори – и малобројни опозиционари, с тим што су сматрали – да се морао уважити и дотадашњи самостални статус Црне Горе.

Једино је наука мериторна да анализира, одиста, сложене процесе из наше богате историјске прошлости, поготово ако се и када се, преко тих догађаја, вежмо и за историју најближих сусједа на Балкану, потом – и у Европи и најзад са читавим свијетом. Такав догађај је, неспорно, био Први свјетски рат 1914-1918. године. Почео је као рат противу Србије, а претворио се у свјетски рат, највећи оружани сукоб у дотадашњој историји човјечанства. Захватио је читав свијет. У њему је учествовало $\frac{3}{4}$ укупне свјетске популације. Било је близу 70.000.000 мобилисаних војника, од којих је погинуло 20.000.000. Страдало је још 50 милиона од болести и глади.

Историографија преферира историјску дистанцу. Увијек је она била *conditio sine quate non* објективног сагледавања и најсложенијих историјских процеса, какав је, неспорно, био Први свјетски рат 1914-1918. године и наша партиципација у њему, поготово са становишта ослобођења и уједињења, какав је наслов мога саопштења. Од тада је протекло ево, пуних 100. година. Сасвим довољно за објективан историјски суд о свим питањима, одиста, врло сложеног процеса – дугог трајања.

Наша историографија је и до сада с разлогом посвећивала дужну пажњу овом историјском процесу. Са задовољством ћемо констатовати да се сличне оцјене налазе, безмало, у свим националним историографијама.

¹ Ријеч је о синтези, која почива на познатој фактографији. Зато су изостале фусноте, које су, по потреби, означене у основном тексту.

* Црногорска академија наука и умјетности

Могли бисмо, са пуно резона рећи, да је и енциклопедистика сагласна са тим општим оцјенама. А она је есенција науке.

У протеклих 100 година дошло се и до нове архивске документације која је многим истраживачима била недоступна. Нова документација је још више фактографски оснажила постојећа историографска сазнања о Првом свјетском рату и учешћу наших народа у њему.

*

Када је ријеч о Црној Гори и њеној партиципацији, у овим догађајима, била су доминантна слиједећа два аспекта:

1. борба за ослобођење „неослобођене браће“, како то пише у бројној документацији, тога, па и ранијег времена;
2. борба за њихово уједињење, како су истицали званичници обје српске државе, Црне Горе и Србије, и поготово како је то осјећао цјелокупни народ.

Многи документи тога, али и ранијих времена, садрже те двије битне одреднице: ослобођење и уједињење. Оне су постале израз хтјења и жеља једног, реалног и остварљивог подухвата. Томе су се учила дјеца – од најмлађег узраста – па надаље. У том смислу карактеристичан је један стари уџбеник – *Земљойис Књажевине Црне Горе* за ученике трећег разреда основне школе, чији су аутори Ђуро Поповић и Јован Рогановић, а издавач Државна штампарија – Цетиње, 1899. године. У њему се наглашава обавеза: „Сваки наш држављанин мора... да брани своју домовину... Ништа није љепше него бити војник – бранич своје миле домовине“.²

На крају овога уџбеника се закључује:

„Осим Црне Горе има још српских земаља у којима живе наша браћа Срби. Неки су, као ми слободни, а неки нијесу, него су под туђином.

Сваки Србин у Црној Гори дужан је познати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље, у којима живе наша ослобођена и неослобођена браћа Срби. Ниједан Србин и Српкиња, ма које вјере били, не смију пожалити ни живот ни имање за општу српску слободу, добро и благостање. Треба, да је брат мио, које вјере био, јер тешко брату без брата“.³

Са тог аспекта гледано могла би се изанализирати и популарна поема црногорског књаза и краља – *Онамо намо* – која је била и прва химна Црне Горе. Немамо времена за потпунију анализу, само ћемо навести један стих из ове поеме, који се односи на Косово и Метохију.

– Па то је моје, Дома ћу доћи!⁴

² Ђ. Поповић – Ј. Рогановић, *Земљойис Књажевине Црне Горе*, Цетиње 1899, стр. 32.

³ *Истио*, стр. 32.

⁴ Из познате поеме – химне Црне Горе *Онамо, 'намо*.

Мисли на ослобођење Косова и Метохије испод туђинске власти, током Балканских ратова 1912/1913. године. Уосталом, сваки кључни документ тога времена носи те двије наведене одреднице – ослобођење и уједињење.

*

Ослободилачка борба је трајала вјековима. Са Отоманском Турском империјом најчешће је била борба на смрт или живот („Коме пукне чело, куку њему!“).⁵ Са Аустроугарским царством борба се водила и дипломатским путем.

Када је дошло до међународног признања Црне Горе и Србије на Берлинском конгресу 1878. године, очекивало се уједињење Србије и Црне Горе онакво какво се десило, тек, 1918. године. У мемоарским записима представника Црне Горе на конференцији у Берлину 1878. године – то је приказано на слиједећи начин.

„Уједињење Црне Горе и Србије некаде Бизмарк, Господару. Но створи двије српске државе. (Не из добре намјере!)“⁶

Интересантно је запазити да овај важан детаљ није битније анализиран у нашој историографији. Са данашње 100. годишње дистанце чак и голим оком је примјетна намјера ондашњих „великих“ да признаем двије српске државе, поспјеше њихов међусобни ривалитет, који је био евидентан кроз сложене Балканске историјске процесе – све до данас. Кулминирао је у вријеме књаза и краља Николе у Црној Гори и краља Петра Карађорђевића у Србији.⁷

*

У борби за уједињење посебно мјесто заузима Подгоричка скупштина с краја новембра 1918. године. О њој и о учешћу Црне Горе у Првом свјетском рату 1914–1918. године, заиста је доста писано и написано. Свака генерација историчара је дала свој суд. То је свима учесницима овога скупа врло добро познато. Нема потребе да понављам или подсећам на познату фактографију. Рећи ћу само да је по питању Црне Горе и даље доминантна студија академика Дима Вујовића – Уједињење Црне Горе и Србије 1918. године. Касније је објавио и књигу грађе – *Подгоричка скупштина 1918. године*. Затим збирка грађе др Јована Бојовића, па студија проф. др Гавра Перазића – *Укидање државе Црне Горе* и у новије вријеме радови др Радиса-

⁵ Познати Његошеви стихови из *Горској вијенца*.

⁶ Цитат из Мемоара – црногорског дипломате..

⁷ Војвода Сима Поповић. *С краљем Николом из дана у дан (1916–1919)*, приредио Василије Ђ. Крстић, Подгорица 2012. године.

ва Рада Распоповића. Коначно сам и сâм руководио научним тимом ЦАНУ, који је припремио грађу – учесници Подгоричке скупштине 1918. године, која је спремна за објављивање. На ове књиге, насловљена је историографија долазећих генерација историчара, које су предводили проф. др Бранко Петрановић и др Новица Ракочевић.

Када је у питању Југославија, мислим да су доминантне истоимене књиге грађе, неоправдано занемареног проф. др Бранка Петрановића и темељна студија академика Милорада Екмечића, у којој је прије 25–30 година – закључио да је Југославију створила Европа да би као велика балканска држава, била брана од њемачког реваншизма и надирућег свјетског бољшевизма. Велике силе ће је укинути, када престане таква опасност, закључио је академик М. Екмечић. Незаобилазне су и књиге академика Влада Стругара, Драгољуба Живојиновића, Василија Крестића, Љубодрага Димића и др.

Наравно да су ту и књиге читаве плејаде историчара, нарочито млађих, који су, сваки из свога угла, рјешавали једно по једно питање из контекста сложене тематике. Остало је још отворених питања која чекају на студиозан одговор. Можда и на овом нашем научном скупу, а ја ћу само нотирати нека отворена питања:

– да ли је било алтернативе уједињењу и да ли ју је неко нудио на Подгоричкој скупштини, крајем новембра 1918. године? Није било алтернативе једногласно изгласаном уједињењу. Уједињење је вјековима сањала Црна Гора, борила се и многе генерације живјеле су за то. То је утврдила наука а поезија – домаћа и страна – пјевала о том. Подсјећам на завјетне Његошеве стихове:

„Липо, љепо, лепо и лијепо – листови су истога цвијета” итд.

Марко Миљанов их је превео на онај прави народни језик, кад каже: „Сви смо ми дјеца – једне исте мајке (А мајка ваша земља вам је ова”...опет стихови итд.).

Очекивао сам и један посебан реферат – припремљен за овај скуп: Говор оне fine литературе и посебно говор поезије; они увјерљиво откривају и презентују жељу народа о слободи и уједињењу:

„О лијепа, о слатка, о драга Слободо!

[...]

Сва сребра, сва злата, сви људски животи

Не могу бити плата твојој љепоти!”⁸

Почетак тога процеса значајније је најављен Битком на Царевом Лазу (1712–1713). Опипљивији резултати те борбе дошли су након побједе на Мартинићима и Крусима 1796. године. Отада Црна Гора више није била једна сламка међу вихорове, нити Сирак тужни без иђе икога. Увећавала је своју територију, нарочито послје Балканских ратова и Првог свјетског рата. Од једновјерске и једнонационалне државе, како је записано у Данило-

⁸ *Ода слободи*, Иван Гундулић

вом законнику из 1855. године – она се ширила и све више постојала вишенационална и мултиконфесионална. Па је у уједињеној држави, као Зетска област и Бановина имала чак више од 34.000 км² (сада има 13.000 км²). Добила је и 180.000 нових становника.

Сада бих вас подсјетио на нека историографски још увијек недовољно проучена питања. Прво међу њима је формалноправног карактера.

Оспорава се легитимитет изабраних представника на Подгоричкој скупштини. Тиме се и на тај начин оспоравају одлуке Подгоричке скупштине о уједињењу 1918. године. Много лакше би било оспорити проглашење Црне Горе за Краљевину, јер је остао на снази стари и једини Устав Црне Горе – донесен 1905. године. Поређење ових избора са онима које је проводио АВНОЈ – за сва три своја засиједања – свакако би ишла у прилог организацији, раду и одлукама Подгоричке скупштине 1918. године.

Питање капитулације Црне Горе 21. 1. 1916. године и судбине око 50.000 војника црногорске војске. Евидентно је да је Црна Гора била окупирана у јануару 1916. године, али нема правно ваљаног акта о њеној капитулацији.

- Историографски није до краја освијетљена и улога добровољаца, којих је било из Црне Горе и Боке више хиљада – именом и презименом. Постоји сачувана заклетва коју су полагали добровољци. И она је занимљива за анализу духа борбености тих младића, који су долазили, углавном из дијаспоре, гдје су годинама боравили „трбухом за крухом“.

- Питање „празне црногорске столице“ на Конференцији мира у Паризу 1919. године, чијим одлукама је формално-правно престала да постоји Црна Гора – као држава. То питање садржи у себи и став Великих сила према Црној Гори – до тада самосталној држави.

- Затим сложено питање династије и државе. Ту је и питање комитског покрета. Комите се јављају након окупације Црне Горе од стране Аустроугарске монархије – јануара 1916. године – као покрет отпора. Комите су учествовале и у ослобођењу Црне Горе од аустроугарске окупације – све до коначног ослобођења новембра 1918. године. Чином уједињења престао је да постоји тај ослободилачки покрет.

- Једно од спорних питања је и тзв. Божићни устанак и побуна из 1919. године. То је недовољно историографски истражено питање, па је, као такво, и даље отворено за научну расправу: када је почео тај „устанак“ и до када траје, ко га је иницирао и какав је програм имао, ко је руководио њиме и како је и када изабрано то руководство. Мислим да се не може везати за ослободилачки комитски покрет.

- Наравно да има још питања, нарочито оних формално-правног карактера, која очекују детаљну анализу и научну обраду.

У закључку мога излагања, одступићу од уобичајеног правила. Наиме, покушавам да подстакнем дебату о свим наведеним отвореним питањима науке.

Црна Гора и Србија су најзаслужније за стварање Краљевства, па Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Та заједничка држава је била коначни циљ владајућих династија у Србији и Црној Гори – Карађорђевића и Петровића. Бројна документа свједоче о таквом расположењу. На Цетињу је, након објаве рата Србији 1914. године, маса народа тражила оружје да иде у помоћ братској Србији. Краљ Никола је 24. јула 1914. године позвао народ Црне Горе „у свети рат за слободу Српства и Југословенства... Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији – објавила га је нама, објавила га је српству и цијелом словенству... Ко је јунак – на оружје... да гинемо и крв проливамо за јединство и слободу златну“. Уосталом, Србија и Црна Гора су своју међународно признату државност – унијеле у Нову државу – створену 1918. године, која је добила међународно признање одлукама Париске конференције мира 1919. године. Тада су и формално-правно престале да постоје до тада самосталне државе Србија и Црна Гора. Црна Гора, дакле, није окупирана, већ је ослобођена 1918. године, као што је био ослобођен читав Балкан, који се налазио под аустроугарском окупацијом.

Морамо посебно нагласити да је тема Подгоричке скупштине – било једињење за што су гласали сви изабрани делегати (168) односно сви присутни (165) били они „бијели“ или „зелени“! Истина, зеленаши су инсистирали да Црна Гора у новој држави – има посебан третман – положај, собзиром на вишевековну државну традицију.

Каснији историјски процеси у Црној Гори – говоре да су били губитници и бијели и зелени, како је то луцидно запажено на сличном научном скупу у Подгорици, који је ових дана одржан – у организацији ЦАНУ; побједили су црвени у новом свјетском рату, који се на нашим просторима водио 1941–1945. године. Данас су и они историјска прошлост. Свако вријеме – носи своје бреме. И Црна Гора и Србија су данас, опет, самосталне државе.

Остаје отворено и без одговора питање како ће се и куда у будућности кретати точак историје. О томе ће, као и до сада, одлучивати велике силе, како је то запазио већ цитирани покојни академик Милорад Екмечић. И када смо већ код става Великих сила према општим европским питањима и посебно према судбини Црне Горе, морам подсетити уважене колеге и колегинице да је много цитирана Декларација Вилсона од 14 тачака – о праву народа на самоопредјељење до оцјепљења – усвојена хронолошки послје Лењиновог декрета – Земља сељацима а фабрике радницима. И она садржи став о праву нација на самоопредјељење до оцјепљења па се намеће размишљање да ли су Вилсонових 14 тачака – биле више окренуте да неутралишу могући ефекат Лењиновог манифеста (Октобарске револуције 1917.), него што су водиле бригу о малим народима и њиховим националним и другим правима, како се и данас тумаче и представљају. Уосталом, из истих разлога су САД ушле у Први свјетски рат са закашњењем од две и по године; знало се већ ко је добитник, а ко губитник.

Тако видим улогу науке у проучавању и презентацији сложених историјских процеса о којима водимо расправу. Таква наука може бити од користи – и политици. Морало би се коначно одбацити политиканско и лаичко мишљење да је политика к... са четири тачке. Напротив, политика може и мора да буде наука, и да се користи научним резултатима струке. Тако се искључују сва могућа изненађења на штету друштва у цјелини. Наравно и на штету политике и науке, односно све у њихову корист.

Zoran Lakić

LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)

S u m m a r y

Topic of unification of our nations in 1918 occurred under the conditions of the World War I. This process started much earlier, especially through existence of Montenegro and Serbia – as centuries-long independent countries. Within itself, it carried this complexity; beside feeling of the people, it was also affected by relations of the popular dynasties in Montenegro and Serbia. Still, the final word came from the Paris Peace Conference in 1919, in which the Montenegrin chair – remained empty.

Liberation and unification in 1918 were two factors of a singular process. It was inevitable. And it happened, to rejoice of the people. Even the few oppositionists in Montenegro voted for the unification, but they believed that the former independent status of Montenegro had to be taken into consideration, too.

